

En arbetsgrupp, bestående av ett antal professorer och docenter, har på Forskningsberedningens uppdrag gjort en utredning om den samhällsvetenskapliga forskningens problem. Ordföranden i utredningen, professor Assar Lindbeck, presenterar här vissa av dess tankegångar. Rapporten utkommer inom kort på Studentförlaget i Lund.

Samhällsvetenskaplig forskning - problem och utvecklingstendenser

Av Assar Lindbeck

Vad kan den samhällsvetenskapliga forskningen ge?

Även om det är omöjligt att vetenskapligt "bevisa" kan det hävdas att det idag råder en allvarlig brist på balans mellan de resurser som satsas på å ena sidan teknisk forskning och å andra sidan samhällsvetenskaplig forskning. Belysande är exempelvis hur begränsade våra kunskaper idag är just om den tekniska utvecklingens verkningar på samhälle och individ.

Trots de relativt små resurser som hittills satsats på samhällsvetenskaplig forskning går det emellertid att peka på en del mycket betydelsefulla resultat under de gångna decennierna. Man kan nämna den s.k. keynesianska revolutionen inom nationalekonomin på trettioalet, som lärt oss att med ekonomisk-politiska åtgärder eliminera

massarbetslösheten. Andra exempel finner vi inom sociologisk forskning, exempelvis om värderingars och fördomars uppkomst, spridning och betydelse för relationerna mellan individer och grupper. Ett annat exempel är framstegen inom den statistiska metodiken — vid seklets början genom utvecklingen av experimentelstatistiken och senare genom utvecklingen av samplingsteknik och statistisk inferens inom den icke-experimentella statistiken. På gränsområdet mellan olika samhällsvetenskaper kan man nämna den starka utvecklingen inom nationalräkenskapsanalys, input-output-teknik och ekonometri — allt av strategisk betydelse för ekonomisk planeringsverksamhet, både när det gäller stabiliseringspolitik och tillväxtpolitik.

Det är också lätt att ge exempel på områden där samhällsvetenskaplig forskning skul-

le kunna spela en stor roll i framtiden. Behovet av en mera ingående analys av den tekniska utvecklingens verkningar på miljö, institutioner och individer har redan antytts. Man kan också nämna sådana områden som utvecklingen inom familjeinstitutionen och framväxten av ett s.k. utbildningssamhälle, båda företeelser med genomgripande betydelse för relationerna mellan individer och institutioner. Levnadsstandardens utveckling för olika samhällsgrupper är ett annat exempel. Man kan också nämna den politiska beslutsprocessen i olika miljöer, exempelvis frågan om demokratins arbetsformer på olika nivåer. Frågor om social rehabilitering och anpassning av diverse minoriteter i samhället är ett annat exempel, liksom naturligtvis de påträngande problemen inom u-länderna, där det inte bara finns ett enormt behov av forskning, utan också av att söka vinna politiker, administratörer och kanske framför allt debattörer för ett vetenskapligt betraktelsesätt på problemen.

Just att sprida ett vetenskapligt betraktelsesätt på samhällsproblemen måste anses vara en av samhällsvetenskapernas viktigaste uppgifter idag. Mycket skulle också stå att vinna på att mera systematiskt än hittills söka "följa upp" verkningarna av politiska beslut och reformer. Det är egentligen ganska anmärkningsvärt att man lägger ner så stor omsorg på statligt utredningsarbete innan reformer kommer till, medan däremot systematiska undersökningar om reformernas effekter praktiskt taget aldrig kommer till stånd. En systematisk forskningsinsats för att undersöka om uppställda mål inom reformpolitiken verkligen realiserats borde vara en central uppgift för både reformverksamhet och samhällsvetenskap. Man skulle behöva ett slags "signalsystem", som ger löpande information om vad som händer sedan en reform genomförts, så att man snabbt kan anpassa åtgärderna när någonting ser ut att "gå på sned". För närvarande kan det dröja ett eller flera decennier innan man

fått klart för sig om resultaten av vissa reformer motsvarat förväntningarna eller ej.

En tänkbar metod att komma till rätta med dessa problem kan vara att vid viktiga reformer avsätta medel för att studera reformernas effekter. Man kan också tänka sig att i ökad utsträckning tillsätta vetenskapliga råd vid departement och verk.

"Samhällsvetenskapligt laboratorium"

En utveckling efter dessa linjer skulle i någon mån kunna ge Sverige en ställning som ett slags "samhällsvetenskapligt laboratorium". För att detta skall bli möjligt är det naturligtvis nödvändigt att svensk samhällsvetenskap verkligen håller en internationellt sett hög standard. En annan viktig faktor för en problem- och målinriktad samhällsvetenskaplig forskning är att en radikal förbättring kommer till stånd av den svenska statistiken. Man kan med fog göra gällande att Sverige varit ett föregångsland på vissa samhällsvetenskapliga områden, särskilt statistik och nationalekonomi. Detsamma gäller produktionen av empiriskt statistiskt material. Vi har emellertid knappast hängt med i den utveckling som ägt rum i vissa andra länder, såsom Holland och Norge, under senare decennier. För statistikproduktionens del kan man som ett aktuellt exempel på bristerna nämna att vi idag inte vet om vi har ett underskott i bytesbalansen med någon miljard, eller om bytesbalansen i själva verket är jämvikt. På grundval av denna ytterst dåliga betalningsbalansstatistik tvingas vi bygga en stor del av den aktuella stabiliseringspolitiken.

I ett samhälle där den samhällsvetenskapliga forskningen alltmer orienterar sig mot områden som är föremål för politiska beslut, måste man ställa stora krav på forskningens integritet. Det är därför viktigt att forskningsverksamheten även på dessa områden får en fristående ställning i förhållande till partsintressen. En metod att åstadkomma detta är att även denna typ av forskning i

huvudsak sker i anslutning till universitet och högskolor.

En omorientering av den samhällsvetenskapliga forskningen i riktning mot probleminriktad målforskning har för övrigt i praktiken ägt rum — i själva verket i mycket snabb takt. Det finns till och med uppenbara risker för att den mera grundforskningsbetonade verksamheten börjat komma i kläm, vilket vore ytterst allvarligt, eftersom en kvalitativt högtstående målforskning kräver en hög nivå också på vetenskaplig metodik och teori. En av orsakerna till dessa tendenser är att målforskningen i dagens samhälle har ett stort antal finansiellt starkt rustade "intressenter" — departement och verk, företag och organisationer. Däremot har grundforskningen inte någon motsvarande, finansiellt stark intressent. Ett undantag är i viss mån Riksbanksfonden, som under senare år haft en genomgripande betydelse för svensk samhällsvetenskap. Den har stimulerat inte bara målforskning utan också projekt med ett starkt inslag av grundforskning. Behovet av en *speciell* intressent för grundforskning kvarstår emellertid. Genom att kraftigt bygga ut Forskningsrådets resurser skulle en sådan intressent för grundforskningen kunna skapas.

Arbetsvillkor och organisatoriska problem

Hur har betingelserna för den samhällsvetenskapliga forskningen i Sverige utvecklats under senare år? En av de revolutionerande faktorerna är naturligtvis den enorma expansionen av lågstadiundervisningen. Medan studentantalet på lågstadiet år 1964 var 14.000 är det idag uppe i storleksordningen 30.000. Det innebär att vi för första gången i vårt land verkligen fått ett stort och kvalitativt tillfredsställande rekryteringsunderlag för forskarutbildningen. Detta är en chans som samhället måste gripa. Samtidigt har emellertid expansionen av lågstadiet inneburit att nästan all tillgänglig personal

vid institutionerna tagits i anspråk för att klara lågstadiets expansion. För att svensk samhällsvetenskap skall kunna utnyttja det nya, stora rekryteringsunderlaget är en effektivisering av lågstadiet angelägen, så att resurser blir över för forskning och forskarhandledning. I dagens läge hotar forskningen vid institutionerna att bli en bisyssla på semestertid och veckoslut.

En annan viktig förklaring till forskningens trängda situation vid institutionerna är att dessa i hög grad saknar administrativa resurser — sekreterare, vaktmästare och kanslipersonal. Vid många institutioner skulle kanslipersonal och sekreterare betyda mer för universitetens kapacitet för forskning och forskarhandledning än nya professorer. Ämbetsmän i departement och verk kan knappast drömma om hur otillfredsställande försörjda med administrativ personal som universitetens och högskolornas institutioner är idag. Jag bortser här naturligtvis från den kraftiga expansion av tjänstemannakadern som skett på de många administrativa nivåerna *ovanför* institutionerna (alltså mellan institutionerna och Kungl. Maj:t). Denna expansion har emellertid snarast *ökat* den administrativa belastningen på institutionerna, eftersom man nu måste följa ärendena genom instans efter instans för att förhindra "olycksfall", i samband med att den information som utgår från institutionen "silas" genom de olika administrativa lagren *ovanför* institutionerna.

Genom att den administrativa utbyggnaden lagts *ovanför* institutionerna i stället för i direkt anslutning till dessa, har institutionerna ofta kommit i en motsatsställning till överordnade organ. Institutionerna har fått så begränsad autonomi i sin verksamhet att deras effektivitet och flexibilitet i hög grad blivit lidande. Incitamenten att hushålla med resurser har också blivit små. För att råda bot mot dessa missförhållanden kan man tänka sig att i ökad utsträckning ge institutionerna medelsramar, istället för

de detaljerade bestämmelser om resursanvändning som karakteriserar dagens system.

Situationen för universitetsforskningen kompliceras ytterligare av att den centrala universitetsplaneringen i landet så ensidigt styrts av den lägre undervisningens behov. Så vitt man kan se tar man vid planering av biträdespersonal, lokaler och utrustning knappast någon som helst hänsyn till forskningens behov. I naturvetenskapliga ämnen har det sedan länge ansetts självklart att hjälpmedel av detta slag skall stå till forskningens förfogande.

Reformkrav

För att kunna utnyttja det nya rekryteringsunderlaget är det också viktigt med en skyndsam och effektiv lösning av forskarutbildningens och forskarkarriärens problem. Tre av de viktigaste reformkraven förefaller att vara: (1) en intensiv, fast organiserad och handledd utbildning till doktorsgrad och s. k. mellanexamen, (2) en viss trygghet i anställningen för forskare *under* professorsnivån (exempelvis genom att inrätta ett antal *ordinarie* docenturer vid sidan av de tidsbegränsade) och (3) en tillräckligt lång karriärstege inom forskningsverksamheten så att incitament till aktiv forskning finns även *sedan* en forskare hamnat på en professur.

Det är också viktigt att man vid den på senare tid diskuterade omläggningen av studiegången vid universiteten inte försvårar för eleverna att välja "ovanliga" ämneskombinationer: exempelvis matematik och sociologi eller varför inte kinesiska och nationalekonomi. Det förefaller som om banbrytande insatser inom forskningen ofta görs just av personer med en *ovanlig* ämneskombination. Man kan exempelvis nämna de insatser som under senare decennier gjorts inom statistik, nationalekonomi och ekonomisk geografi av från den naturvetenskapliga sidan "förlupna" matematiker.

Vid en reformering av universiteten är det nödvändigt att ta hänsyn också till tre andra viktiga utvecklingstendenser inom samhällsvetenskaperna: (1) den ökade specialiseringen, (2) tendenserna till mer avancerad analysteknik och (3) behovet av tvärvetenskaplig forskning, utförd av team av specialister. För att anpassa oss till dessa utvecklingstendenser är det, som ofta påpekas, viktigt att inte splittra upp resurserna på ett stort antal små institutioner ute i landet, utan att itsället hålla samman forskarna inom stora institutioner, så att specialisering, samarbete över specialitetsgränserna och ett integrerat utbildningsprogram möjliggörs. Särskilda åtgärder för att öka rörligheten mellan olika universitet och högskolor, både svenska och utländska, — för forskare, lärare och elever — skulle också leda till att tillgängliga resurser utnyttjades effektivare än idag. För att ytterligare stimulera tvärvetenskaplig forskning kan man tänka sig att inrätta särskilda forskningsinstitut inom universitetets ram, både för målforskning kring bestämda frågor och för grundforskning. För att sådana institut inte småningom skall bli självändamål — organisationer på jakt efter arbetsuppgifter — kan det vara lämpligt att göra dem tidsbegränsade, så att de efter viss tid avvecklas eller byter inriktning (och personal).

Förslag

Några exempel på konkreta reformförslag skulle alltså kunna innehålla bland annat följande moment:

Ökad satsning på forskning som följer upp verkningar av viktigare reformverksamhet; vetenskapliga råd vid vissa departement och verk; radikalt förbättrad samhällsstatistik; forskningsinstitut inom universitetens ram för probleminriktad forskning och grundforskning; rationalisering av lågstadiets undervisning; större administrativ autonomi för institutioner och ämnesgrupper och i samband därmed upprustning av till-

gången på personal för sekreterarbete och administration inom institutionerna; medelssamarbeten för institutionerna för att skapa flexibilitet och incitament för effektivitet; en jämbördig ställning mellan undervisning och forskning i den fortsatta centrala planeringen för universitetsutbyggnad exempelvis när det gäller lokaler, laboratorier och dataanläggningar; åtgärder för att öka rörligheten av lärare och elever mellan svenska och utländska universitet och högskolor; en lösning av forskarutbildningens och forskarkarriärens problem; en koncentration av resurser inom stora institutioner i stället för att bygga upp ett stort antal små forskningsinstitutioner; en kraftig utbyggnad av Forskningsrådets resurser för att skapa en finansiellt stark intressent för grundforskning.

Det är svårt att avgöra vilka av dessa reformer som är mest brådskande. Av kost-

nadsskäl kan det emellertid vara lämpligt att börja med organisatoriska förändringar, som i många fall kan vara kostnadsbesparande snarare än kostnadsökande.

Dessa resonemang om läge och problem för svensk samhällsvetenskaplig forskning bygger tyvärr inte i någon högre grad på genom forskning dokumenterad kunskap. Det är snarast fråga om ackumulerad erfarenhet och alldagliga observationer, gjorda av folk som länge arbetat med forskning, undervisning och administration vid svenska universitetsinstitutioner. Forskningen är nämligen mycket svagt utvecklad just när det gäller frågor om forskningens villkor, och betingelserna för en effektiv forskningsverksamhet. Det är därför stilenligt att avsluta framställningen med att plädера för starkt ökade insatser för "forskning om forskning".